Розділ І

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

УДК 81’42

Тетяна Єщенко
(Донецьк)

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ В ЛІНГВІСТИЦІ

У статті систематизовано найновітніші в науці положення про лінгвістичне вивчення поняття «текст», подано сучасне розуміння тексту в мовознавчому аспекті.

Ключові слова: *зв’язність, категорія тексту, лінгвістика тексту, текст, цілісність, форма тексту письмова, форма тексту усна*.

In the article new statements on linguistic study of the notion “text” are systemized, up-to-date understanding of the text in linguistic aspect is given.

Key words: *category of text, linguistics of text, written from of text, integrity, oral form of text.*

Постановка проблеми. Теоретичне опрацювання тексту бере початок із другої половини ХХ століття і пов’язане з лінгвістикою, риторикою, прагматикою, семіотикою, герменевтикою, соціологією, книгознавством, інформатикою, психологією тощо. Різноманітність підходів до тлумачення тексту зумовлена багатьма причинами, передусім важливістю цього поняття для людини, його складністю, а також багатовіковою традицією вивчення в різних сферах знань. Адже у текстах водночас можуть репрезентуватися реальні та ірреальні події, зберігатися традиції минулого, шляхом домислювання і фантазування створюватися нові моделі мовних картин світу. Текст у мовознавчому аспекті активно опрацьовується Н.С.Валгіною, О.А.Ворожбитовою, І.Р.Гальперіним, К.А.Долініним, А.П.Загнітком, Г.О.Золотовою, І.І.Коваликом, І.М.Кочан, В.А.Кухаренко, Ю.А.Левицьким, Л.М.Лосєвою, Т.В.Матвеєвою, В.Я.Мельничайком, О.І.Москальською, М.Я.Плющ, О.О.Селівановою, З.Я.Тураєвою, М.Н.Шанським та ін.

Аналіз наукових праць з окресленої проблеми надав підстав констатувати, що в лінгвістиці тексту кінця ХХ століття чітко виявилося вузькограматичне (синтаксичне) розуміння тексту. Для того, щоб указана вище проблематика в ті роки була усвідомлена як власне мовознавча, необхідно було опанувати її через речення, знайшовши з-поміж традиційно мовознавчих проблем такі, вирішення яких неможливе без виходу за межі речення (за С.Гандіним). При такому підході саме мовознавство розумілося надто примітивно, як наука, що досліджує тільки будову мови, залишивши поза увагою її використання. Текст визначали як *"послідовність речень"* (Р.Харвег), *"упорядковану послідовність морфем"* (Х.Вейнрейх), "*когерентну послідовність речень"* (К.Бринкер), *"мовленнєвий акт"* (Е.Косеріу), *"синтаксичну протяжність і залежність"* (Б.Бонечка), *"складне лінгвістичне утворення, що інтегрує в собі образ позамовної дійсності"* (Т.Радзієвська), *"гіперсинтаксис"* (Б.Палек), *"макросинтаксис"* (Т. ван Дейк).

Наразі, коли в лінгвістиці тексту утверджується вкрай звужена ідея синтаксичної інтерпретації тексту, в літературознавстві, навпаки, побутує широке розуміння цього

феномена. Під впливом теоретиків структуралізму й постструктуралізму А.Греймаса, Р.Барта, Ж.Лакана, М.Фуко, Ж.Деріди та ін. свідомість людини ототожнювалася з письмовим текстом. Врешті-решт майже все стало сприйматися як текст: суспільство, література, культура, філологія, історія та мовна особистість. Поняття тексту було поширено на весь світ і на все буття (пор. визначення: *"світ – це текст"* (за І.Кантом), *"текст – це лінгвістичний Всесвіт"* (за В.Звегінцевим), *"філологія – це універсальний текст про тексти"* (за Н.Автономовою)).

Мета статті – проаналізувати наявні в лінгвістиці тлумачення тексту як лінгвістичного феномена, сформулювати сучасне розуміння тексту, систематизувавши найновітніші в мовознавчій науці положення про його вивчення.

О. Ворожбитова звертає увагу на те, що "сьогодні в лінгвістиці нараховується понад триста визначень тексту" [3, с. 214]. Професор Н.С.Валгіна припускає, що визначень тексту може бути велика кількість, оскільки сам "феномен тексту полягає у його багатоаспектності" [2, с.12]. Відсутність єдиного тлумачення поняття "текст" О.Селіванова пояснює: 1) "абсолютизацією його структурної організації та граматичних засобів зв'язності; 2) формально-структурною, жанрово-стилістичною різноплановістю текстів і специфікою способу його репрезентації; 3) багатоплановістю підходів до лінгвістичного вивчення тексту: онтологічний, гносеологічний, власне лінгвістичний, психологічний, прагматичний, комунікативний, модальний, структурний, номінативний, когнітивний, соціально-історичний; 4) звуженням функції тексту до рівня складника комунікативного процесу, посередника, засобу, процесу й мети комунікації; 5) абсолютизацією у складі дефініції певної категорії або кількох категорій тексту (наприклад, зв'язності)" [13, с.491-493]. Прикладом такого визначення є: "Текст – це об'єднана змістовим зв'язком послідовність мовних одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність" [10, с.507]. Львівська дослідниця І.М.Кочан аналогічно підкреслює, що "текст по-різному визначають у лінгвістичній науці, зокрема, як: максимальну одиницю мови найвищого рівня мовної системи; продукт мовлення; одиницю, що виражає судження; цілісне і зв'язне повідомлення, складне для передання і збереження інформації; суму, сукупність або множину фраз; структурну і смислову єдність" [8, с.31]. Нині панівними є кілька визначень тексту як мовознавчого феномена. Історію теоретичного осягнення поняття "текст" на теренах лінгвістичної науки колишнього Радянського Союзу розпочав І.Р.Гальперін – перший науковець, який визначив поняття "текст" як вказане вище явище: "Текст – це витвір мовленнєвого процесу, що характеризуєтья завершеністю, є об'єктивованим у вигляді письмового документа, літературно опрацьованим відповідно до типу документа; витвір, який складається із заголовка і низки особливих одиниць (надфразних єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, і має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову" [4, с.18]. Очевидним є те, що визначення дослідника, подане в монографії "Текст как объект лингвистического исследования", охоплює лише художні тексти. Як відомо, такі тексти, як *"Вихід"*, *"Приймальна"*, *"Вхід заборонено"*, *"Зачинено"* не мають у своєму складі надфразних одиниць. До того ж, із визначення витікає, що текст може бути "об'єктивований" лише в письмовій формі. З цим важко погодитися. Доволі авторитетним філологам Л.В.Щербі, М.М.Бахтіну, Т.М.Ніколаєвій та ін. усна форма тексту, як і письмова чи друкована видається цілком природною. Вважаємо цю думку слушною і надалі дотримуватимемося її.

Більшість дослідників (Д.Х.Баранник, Н.С.Валгіна, І.І.Ковалик, Л.М.Лосєва, Л.І.Мацько, В.В.Одинцов, М.Я.Плющ, Г.Я.Солганик), оперуючи терміном "текст", або уникають давати визначення тексту як універсальної мовної одиниці, яку важко точно визначити, або кваліфікують це поняття, актуалізуючи важливу, на їх погляд, ознаку тексту: 1) "письмовий чи усний потік, що репрезентує послідовність звукових, графемних елементів у синтаксичних структурах (реченнях), які виражають комплекс пов'язаних між собою суджень" [7, с.7]; 2) "текст – певна з функціонально-смислового погляду упорядкована група речень або їх аналогів, які завдяки семантичним і функціональним відношенням елементів

репрезентують *завершену* смислову єдність" [12, с.103]; 3) "текст – це "об'єднані смисловим і граматичним зв'язком *послідовності* мовленнєвих одиниць: висловів, надфразних одиниць (прозаїчних строф, фрагментів, розділів і под." [15, с.16]; 4) текст – це "письмовий або усний мовленнєвий масив, що репрезентує лінійну *послідовність* висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тематикою і сюжетною заданістю" [1, с.627]; 5) текст – це "повідомлення у письмовій формі, що характеризується смисловою і структурною *завершеністю* і певним ставленням автора до повідомлення" [11, с.7]; потрактовуючи поняття "текст", автор намагається надати йому якомога ширшу перспективу й композиційний простір, поширює своє визначення тексту суб'єктивним чинником – ставленням автора; 6) текст – це "динамічна *одиниця вищого рівня*, мовленнєвий витвір, який має ознаки зв'язності й цілісності – в інформаційному, структурному й комунікативному плані" [2, с.5]; 7) текст – це "об'єднана смисловою залежністю *послідовність* знакових одниниць, основними властивостями якої є *зв'язність* і *цілісність*" [5, с.299].

Очевидним є те, що ключовими словами більшості визначень постають такі його ознаки, як *послідовність*. Зазвичай йдеться про послідовність речень чи надфразових одиниць, рідше – морфем, слів, іноді фрагментів, розділів і под, але ж послідовність, лінійність розташування в тексті будь-яких одиниць – тільки зовнішній показник. Насправді, текст є багатомірним, мовні одиниці розміщуються в ньому в різних "площинах", утворюють словесні ряди не за ознакою контактного лінійного розміщення, а за семантичними, емоційно експресивними, функціональними та ін. ознаками (пор. так звані *гіпертексти*). Невипадково І.Р.Гальперін замість послідовності вдається до терміна "витвір мовленнєвотворчого процесу", який глибше й точніше відбиває сутність розглядуваного явища, проте має заширoке значення. Окрім послідовності, мовознавці вказують на семантичну *зв'язність* (когезію) та змістову *цілісність* або *завершеність*. На наш погляд, текст – це якісно нова цілісність. Слово "цілісність" розуміємо як щось єдине, неподільне, завершене. Але є тексти, які в силу різних обставин, залишилися незавершеними, або ті, які закінчуються еліптичними реченнями, залучаючи адресата до процесу текстотворення. Незважаючи на це, на наш погляд, цілісність – категорія, яка коректніше диференціює поняття "текст". Інші дослідники, зосереджують увагу на розумінні тексту як *мовленнєвого витвору*, на його репрезентації як абстрактної загальної схеми (формули) побудови будь-якого тексту, співвіднесення його з *наявними одиницями мови*. Щодо цього слушними є міркування Ю.А.Левицького**:** "Текст – це не рівень мовної системи, а спосіб її реалізації, функціонування" [9, с.89]. Якщо мова існує для осмислення дійсності, мовлення – для передання інформації, текст функціонує як комунікативна структура, в якій реалізується мовленнєва функція. Дискусійним лишається сьогодні питання про мінімальну протяжність тексту, наприклад, чи може вважатися текстом одне висловлення (*Прийшов, побачив, переміг*), одна комунікативна репліка (*Чудово!*)? Так, скажімо, у визначенні тексту З.С.Смєлкової однією з умов кваліфікації завершеного мовленнєвого витвору як тексту є те, що він мусить "складатися не менше ніж з двох самостійних речень" [14, с.111]. Ю.Левицький наголошує на тому, що різного типу написи на дверях, квитки, квитанції, списки (*орфографічні словники, телефонні, адресні книги*) не є "справжніми" текстами й можуть бути цікавими науковцям лише з позицій загальної типології текстів [9, с.182]. Ми розглядаємо набір ключових слів за тематичними асоціаціями (*мегаполіс – хмарочос, село – корова*), списки, написи (*Вхід*), набір називних речень (*Море. Сонце. Друзі. Відпочинок*), дитяче усне мовлення (*тата іграшка грати*) і под. як різновиди нестандартних текстів, у яких текстові категорії цілісності, зв'язності, дискретності, інформативності, антропоцентричності й под. мають яскраво виражену специфіку.

Сучасне розуміння тексту в лінгвістиці ґрунтується на тлумаченні його не лише як готового продукту мовлення, а як складного комунікативного механізму, посередника комунікації, елемента комунікативного акту в позиції між мовцями (М-Т-М), адресантом і адресатом (А-Т-А). О.А.Ворожбитова вказує на антропоцентричність спрямувань сучасних дефініцій тексту "як центральної ланки в комунікативній моделі, що виконує функцію

повідомлення і є своєрідним зв'язком між адресантом й адресатом" [3, с.256]. За цих умов текст постає як середній елемент схеми комунікації та виявляє свою специфіку в кодуванні й декодуванні. Щодо мовця текст є кодованою величиною, оскільки адресант завжди кодує певну інформацію за допомогою мовних знаків. Для сприйняття вміщеної в тексті інформації читач повинен її декодувати. Текст витворюється мовцем, тим, хто пише, відповідно до його задуму, з потребою найвлучнішого передавання змісту. Текст редагується на етапі внутрішньої, мисленнєвої підготовки, а в письмовому варіанті – у процесі саморедагування відповідно до стилістичних норм мови, комунікативної доцільності в кожній окремій ситуації. О.Зарецька акцентує увагу на тому, що "текст є третім рівнем у комунікативній схемі, яка складається з чотирьох елементів: МЕТА – ЗАДУМ – ТЕКСТ – РЕАКЦІЯ" [5, с.299]. Українська мовознавець О.О.Селіванова кваліфікує текст як "цілісну семіотичну форму психічної, мовленнєвої і мисленнєвої людської діяльності, концептуально і структурно організовану, діалогічно вбудовану в інтеріоризоване буття; семіотичний універсум етносу або цивілізації, який є прагматично спрямованим посередником комунікації" [13, с.332].

Висновок. Узагальнивши викладене, розуміємо текст як: 1) посередник і водночас кінцеву реалізацію (результат) комунікації; 2) структуру, в яку втілюється "живий" дискурс після свого завершення; 3) феномен використання мови; 4) словесне ціле, структурно й концептуально організоване, виражене в письмовій, усній чи друкованій формах; 4) витвір, що співвідноситься з одним із жанрів художньої чи нехудожньої словесності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д.Х. Текст // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во УЕ ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 627-628.
2. Валгина Н. С. Теория текста: Учебн. пос. для студ. – М.: Логос, 2003. – 280 с.
3. Ворожбитова А.А. Теория текста: антропоцентрическое направление: Учебн. пос. – М.: ВШ, 2005. – 367 с.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 135 с.
5. Зарецкая Е.Н. Риторика: теория и практика речевой коммуникации. – М.: Дело, 1999. – 480 с.
6. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту. Модульний курс: Навч. пос. для студентів. – Донецьк: ДІСО, 2009. – 356 с.
7. Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. Методика лінгвістичного аналізу тексту: Пос. для студ. – К.: Наука, 1984. – 241 с.
8. Кочан І.М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. пос. – К.: Знання, 2008. – 423 с.
9. Левицкий Ю.А. Лингвистика текста: Учебно-метод. пос. – М.: ВШ, 2006. – 207 с.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 267 – 268.
11. Лосева Л.М. Как строится текст. – М.: Просвещение, 1980. – 94 с.
12. Одинцов В.В. Стилистика текста: Учеб. пос. – М.: Наука, 1980. – 263 с.
13. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. – Полтава: Довкілля. – К, 2008. – 712 с.
14. Смелкова З.С. Риторические основы журналистики. Работа над жанрами газеты: Уч. пос. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 320 с.
15. Солганик Г.Я. Стилистика текста: Уч. пос. – М.: Флинта: Наука, 2001. – 256 с.